سیستەمی پەرلەمانی لە قۆناغی بنیادنانی دیموکراسیدا

د.لقمان عمر حسين

د.جواس حسن رسول

د.عبدالحكيم خسرو جوزل

پێشەکی

لە قۆناغی گواستنەوەی دیموکراسی هێزە سیاسیەکان هەوڵی دۆزینەوەی چارەسەری دەستوری دەدەن بۆ قۆناغیکی مێژویی، لە ساتی دەرچوون لە سیستەمێکی سیاسی بۆ سیستەمیکی سیاسی نوێ بە شێوەیەك دوبارە پێناسەی رەوایەتی سیستەمی سیاسی دەکرێت لە سیستەمیکی دکتاتوری بۆ سیستەمێکی دیموکراسی کە لێرەدا فەراموٚشی پەیوەندیەکانی هێز ناکرێت.

ئەزموونی ئەو وولاتانەی کە لە قۆناغی گواستنەوەی دیموکراسیدان وانەیەکی راستەقینەیە بۆ شێوازی دەستنیشانکردنی سیستەمی سیاسی پەرلەمانی یان سەرۆکایەتی یان نیمچە سەرۆکایەتی. زۆرێك لە چوادێران پێیان وابووە سیستەمی پەرلەمانی باشترین بژاردەبووە بۆ دەرچوون لە سیستەمی دیکتاتۆری بە بەراوورد لەگەل سیستەمی سەرۆکایەتی وەك هەنگاوێکی ئاسان لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی، لەبەر ئەوەی سیستەمی سەرۆکایەتی جۆرێکی لادانی هەبووە لە سیستەمی دیموکراسی، هەروەها سیستەمی پەرلەمانی چەنسی سازان و دانوستان زیاتر دەکات بە مەبەستی پاراستنی سەقامگیر وولات، هەروەها ئەزموونی سیستەمی سەرۆکایەتی لە ولاتانی ئەمریکای باشور و دامەزراندنی دکتاتوریەتی سەربازی تا کۆتایی هەشتاکانی سەدەی بیست، مەترسی دروستکردووە لە گەرانەوە بۆ دیکتاتۆریەت لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی. لێرەدا نابێت فەراموٚشی رۆلی مێژوویی دەسلاتی جێبەجێکردن بکەین وەکو دەسەلاتیکی بە هێز لە سیستەمی سیاسی وولاتاندا ، بۆیە دەبینین دەستوری ئەو وولاتانەی بە گوزەری دیموکراسی تێدەپەرن، وسیستەمی پەرلەمانیان پەیرەوکردووە، دەسەلاتی جێبەجێکردنیان بە هیزە هەروەها پارسەنگی دەسەلات لە هەردوو جەمسەری جێبەجێکردن بە لای سەرۆك دەشکێتەوە، تا نیزیك دەبیتەوە لە سیستەمی نیمچە سەرۆکایەتی، بەلکو ئاراستەی گشتی دەستووری ئەو وولاتانەی کە بەقۆناغی گوزەری دیموکراسی تێدەپەرن، دەستکاری سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی دەکەن بۆ سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوو یان زۆر جار بە سیستەمی پەرلەمانی عەقلانی ناودەبرێت.

ئیمە لێەردا هەول دەدەین ئەم بابەتە باس بکەین وەکو پرسی سەرەکی خوێندنەوەی سیستەمی پەرلەمانی لە وولاتانی قۆناغی گوزەری دیموکراسی لە دیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسیەت. بۆیە بە خوێندنەوەی قۆناغی بنیادنانی سیستەمی دیموکراسی گریمانەی ئەوە دەکەین کەوا سیستەمی پەرلەمانی بەشێوازێك رێك دەخریت کە ئیمکانیەتی سازان و تەوافوقی تیا بێت و لە هەمان کاتدا دەسەلاتی جیبەجێکردنی بە سەرۆك وئەنجومەنی وەزیران دەسەلاتی بەرچاویان هەبێت بۆ رایەلە کردنی کاروباری وولات لە قۆناغێکی هەستیاردا.

باسی یەکەم

ناساندنی سیستەمی پەرلەمانی

لە خالی یەکەم تیشك دەخەینە سەر چۆنیەتی سەرهەلدان و بەرەوپێش چوونی سیستەمی پەرلەمانی هەروەها لە خالی دووەم پێناسەی سیستەمی پەرلەمانی دەکەین و لە خالی سێ یەم و کۆتاییش باسی تایبەتمەندیەکانی سیستەمی پەرلەمانی دەکەین بەم شێوەیەی خوارەوە .

١- سەرهەڵدان و بەرەو پێش چوونی سیستەمی پەرلەمانی [١] سیستەمی پەرلەمانی بەرهەمی ئەو ململانێ دوور و درێژەیە لە نێوان بنەما یاساییەکان و ئەزموونە پراکتیکیەکان یان دامەزراوەییەکان ، دواتر بەسەرکەوتنی ئەوەی دوایی تەواو بوو . بە دەستەواژەکی دیکە سیستەمی پەرلەمانی بەرهەمی توێژینەوەی تیۆری و فیقهی نەبووە ، بەڵکو لە ئینگلترا لە ئەنجامی گەشەسەندنێکی مێژوویی دوورو درێژ و بەرهەمی ئەو بارودۆخ ورووداوە رامیاری و کۆمەڵایەتیەی تایبەت بە ئینگلتەراوە سەری هەڵداوە . هەر چەندە لە سەدەکانی ناوەڕاست دا ، لە ئینگلتەرا سیستەمی سیاسی سیستەمێکی پادشایی ڕەها بوو ، وە پادشاکان دەسەڵاتەکانیان بە ڕەهایی بەکار دەهێنا ، دواتر وورده وورده لەگەڵ دەستپێکی سەدەی سێزدەهەم بۆ پادشایەتی سنووردار گۆڕانکاری بەسەر هات لە ئەنجامی تەسك بوونەوەی دەسەڵاتی پادشاکان بۆ بەرژەوەندی پەرلەمان . دواتر پێك هێنانی سیستەمی پەرلەمانی لە هەردوو سەدەی هەڤدەهەم و هەژدەهەم دەستی پێکرد، وە لەسەدەی نۆزدەهەم شێوەکەی بە تەواوی وەرگرت ، بۆیە سیستەمی پەرلەمانی لە ئینگلترا سێ قۆناغی بنەڕەتی تێپەڕاند تاکو گەیشتە حاڵەتی ئێستای ، وا مەزەندە دەکرێت زۆربەی سیستەمە پەرلەمانیە پادشاییەکان بە تایبەتی لە وولاتانی ئەورووپای ڕۆژئاوا بەو سێ قۆناغە تێپەڕی بن ، وە گومان لەوە دا نیە ئەو سێ قۆناغەی ئاماژەی پێکراوە ئەگەر چی ڕواڵەتەکانی دیارن بەڵام کۆتایی هەر قۆناغێك بەستراوەتەوە بە سەرەتای قۆناغی دوای خۆی ، وە سێ قۆناغەکە ئەوانەن:١- قۆناغی پادشایەتی ڕەها ، ٢- بونی جۆرێك لە ئەنجومەنەکان لەتەك پادشا ، ٣- بوونی پەرلەمانی هەڵبژێردراو کە وەزیرەکان لەبەردەمی لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت وپێویستیان بە پێدانی متمانەی ئەوە. ئەگەر قۆناغی سێیەم لەم ڕۆژگارەدا بە سیستەمی پەرلەمانی ناو بنێین ئەوە بۆ گەیشتن بەم قۆناغە لە ئینگلترا یان لە وولاتیکی تر پێویستی بە کاتێکی زۆر درێژ هەبووە .

٢- پێناسەی سیستەمی پەرلەمانی .

سیستەمی پەرلەمانی بە سیستەمێکی ناوەند دەژمێردرێت لە نێوان سیستەمی حکومەتی **(کۆمەڵە)** و سیستەمی **(سەرۆکایەتی)** وە یاسازان **(الفقیە)** **اسمان** وای پێناسە کردووە (سیستەمێکە لەسەر بەرپرسیاریەتی وەزاری لە چوار چێوەیەکی بەرفراوان وەستاوە , وە ئەگەر چی دەسەلاتی جێبەجێ کردن جیاکراوەتەوە لە دەسەلاتی یاسادانان بەلام ئەم دەسەلاتە پێکهاتووە لەو وەزارەتانەی کە لە ئەندامانی دەستەی نوێنەرایەتی پێکهاتوون و بەرپرسارن لە بەرامبەریان لە هەموو هەلسوو کەوت و کارەکانیان لە کارو باری دەولەت) [٢] . وە عمید **دوگی** پێناسەی سیستەمی پەرلەمانی کردووە بەم شێوەیە (سیستەمێکە کە تێیدا سەرۆکی دەولەت وەزیرەکان دادەمەزرێنێت کە ئەنجوومەنێك پێکدەهێنن هاوبەرپرسیارن **(متظامن)**لە ڕووی سیاسیەوە لەبەرامبەر پەرلەمان) [٣] . وە **اندریە هوریو** پێناسەی کردووە بەوەی (سیستەمی پەرلەمانی بە شێوە کلاسیکیەکەی , سیستەمێکی سیاسیە کە جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانی بە نەرمی لێ بەدی دەکرێت , بەو واتایەی هاوکاری بەردەوام لەنێوان سەرۆکی دەولەت و پەرلەمان هەیە , بە هۆی ئەنجوومەنێکی وەزیران کە بەرێوەبردنی فەرمانرەوایی لەگەڵ سەرۆکی دەولەت دابەش دەکەن لە لایەك , وەلە لایەکی تر , بەرپرسیاریەتی سیاسی لە ئەستۆ

---

[١] بۆ زیاتر زانیاری لە بارەی چۆنیەتی سەرهەڵدان و بەرەوپێش چوونی سیستەمی پەرلەمانی بڕوانە هەریەك لە د.ثروت بدوي ، النظم السياسية ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، ١٩٩٩ ، ص ٣١٢ -٣١٥ .د. اسماعيل الغزال ، الدساتير والمؤسسات السياسية ، مؤسسة عزالدين للطباعة والنشر ، بيروت ، لبنان ، ١٩٩٦ ، ص١٦٨ – ١٧٠ . د . يحيى الجمل ، الانظمة السياسية المعاصرة ، دار النهضة العربية ، القاهرة، ١٩٧٦ ، ص ١٧٧-١٨٠ . د. السيد صبري ، حكومة الوزارة ، المطبعة العالمية ، القاهرة ، ١٩٥٣ ، ص٦٦ ، وما تليها .

[٢] وەرگیراوە لە : د. مريد احمد عبدالرحمن حسن ، التوازن بين السلطتين التشريعية والتنفيذية ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، ٢٠٠٦ ، ص٣٤.

[٣] وەرگیراوە لە : د. السيد صبري ، حكومة الوزارة ، المصدر السابق ، ص٣٧ .

دەگرێت لەبەرامبەر پەرلەمان) [١].وە هەندێکی تر پێناسەی دەکەن بەوەی (ئەو سیستەمەیە لە سەر بنەمای هاوسەنگی و هاوکاری کردن لە نیوان دەسەلاتی یاسا دانان و دەسەلاتی جێبەجێکردن دەوەستێت بە دوو قۆلی)[٢].وە د. زهیر شکر پێناسەی دەکات بەوەی (سیستەمێکە لە سەر هەبوونی هاوسەنگی لە نیوان دەسەلاتەکان و ئامرازی کار لێکردنی ئالوگۆڕ **(التأثير المتبادل)** وەستاوە , پەرلەمان مافی متمانە پێنەدانی بە حکومەت هەیە , لە بەرامبەر دا حکومەت مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە[٣].

لە پێناسەکانی پێشوو بە دیار دەکەوێت , سیستەمی پەرلەمانی لەسەر بنەمای هاوکاری و هاوسەنگی و یەکسانی لە نیوان دەسەلاتی جێبەجێکردن و دەسەلاتی یاسادانان دەوەستێت , بەبێ ئەوەی یەکێك پاشکۆ بێت یان زاڵ بێت بەسەر ئەوەکەی دیکە , هاوکاری نیوانیان وایان لێدەکات کەوا پیادەکردنی دەسەلاتەکان بە هاوبەشی لەنیوان هەردوو دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردن بێت ، هاوسەنگیش لە بوونی ئالوگۆری چاودێری نیوانیان بە دەست دێت.

٣- تایبەتمەندیەکانی سیستەمی پەرلەمانی :

لەسەرەتا پێویستە روونی بکەینەوە , ناونانی ئەم سیستەمە بە سیستەمی پەرلەمانی بەو واتایە نیە کە بەبوونی پەرلەمان جیادەکرێتەوە لە سیستەمێکی دیکە چونکە بوونی پەرلەمانێکی هەڵبژێردراو لەلایەن گەلەوە تایبەتمەندیەك نیە تەنها لە سیستەمی پەرلەمانیدا هەبێت , بەڵکو بناغەیەکی هاوبەشە بۆ سەرجەم سیستەمە نوێنەرایەتیەکان , لە سیستەمی سەرۆکایەتی یان لە سیستەمی حکومەتی کۆمەڵە هەر پەرلەمانی هەڵبژێردراو لەلایەن گەلەوە هەیە , هیچ سیستەمێکی نوێنەرایەتی دیموکراتی بوونی نیە بەبێ بوونی پەرلەمانێکی هەڵبژێردراو بە شێوەیەکی دیموکراتی لەلایەن گەل [٤] .

بەڵام سیستەمی پەرلەمانی بەوە لە سیستەمی سەرۆکایەتی و سیستەمی حکومەتی کۆمەڵە جیادەکرێتەوە کەوا بنکەی هاوسەنگی و هاوکاری لە نیوان هەردوو دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردن دەپارێزێت و یەکسانی لە نیوانیاندا دەکات , وە دەسەلاتەکان بە جیاکردنەوەیەکی نیمچە رەها لە یەکتر جیاناکاتەوە بە شێوەیەك کەوا تای تەرازوو بەلای دەسەلاتی جێبەجێکردن بشکێنێتەوە هەروەکو ئەوەی لە سیستەمی سەرۆکایەتی دا هەیە , هەروەها تای تەرازوو بەلای دەسەلاتی یاسادانان ناشکێنێتەوە تا ئەو رادەی کەوا هەموو دەسەلاتە راستەقینەکە لە دەستی ئەوکۆبکرێتەوە هەروەك لە سیستەمی حکومەتی کۆمەڵەدا هەیە . بەڵکو سیستەمێکە بنەمای یەکسانی لە نیوان هەردوو دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردن دەهێڵێتەوە و هاوسەنگی نیوانیان دەپارێزێت لە رێگای بریاردان بە بوونی هاوکاری و هەماهەنگی لە نیوان یەکتر یان کاریگەریان لە ئیش و کارەکانی یەکتر . هەروەها جیاکردنەوەی نیوان دەسەلاتەکان وە بە تایبەتی دەسەلاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن (جیاکردنەوەیەکی نەرمی رێژەیی دەبێت) [٥].

لە تەك ئەو کۆلەگە یان پایە گرینگە ئەو سیستەمە لەسەر کۆلەگەیەکی دیکە یان پایەکی دیکە وەستاوە وە لە سیستەمی سەرۆکایەتی بە تایبەتی جیایدەکاتەوە ئەویش دوانەی (ثنائية) دەسەلاتی جێبەجێکردنە , بە بوونی سەرۆکی وولاتی نا بەرپرسیار و ئەنجوومەنی وەزیرانی بەرپرسیار باسی هەر یەکێکیان دەکەین بەم شێوەی خوارەوە .

[١] بروانه : اندريه هوريو ، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية ، ترجمة علي مقلد و شفيق حداد و عبدالمحسن سعد ،الجزء الاول ، ط٢ ، الاهلية للنشر والتوزيع ، بيروت ، ١٩٧٧ ، ص ٢١٣ .

سنة الطبع ، ص ١٤٦ .

[٣] د. زهير شكر ، الوسيط في القانون الدستوري ،الجزء الاول ، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع ، ط ٣ ، بيروت ، ١٩٩٤ ص ٢٠٤ .

[٤] د.محمد رفعت عبدالوهاب ، الانظمة السياسية ، منشورات الحلبي الحقوقية ، بيروت ، لبنان ، ٢٠٠٥ ، ص ٣١٩ –٣٢٠ .

[٥] د.ثروت بدوي ، المصدر السابق ، ص٣٠٢ .

١-٣ دوانەی دەسەڵاتی جێ بەجێ کردن :

لە خاڵی یەکەم باسی سەرۆکی وولاتی نابەرپرسیار و لە خاڵی دووەمیش باسی ئەنجومەنی وەزیرانی بەرپرسیار لە بەرامبەر پەرلەمان دەکەین .

یەکەم/- بوونی سەرۆکی وولاتی نابەرپرسیار لە بەرامبەر پەرلەمان. دەکرێت سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانیدا پادشا بێت ، پۆستەکەی بە میرات وەرگرتبێت ، دەشکرێت سەرۆک کۆمار بێت ، پۆستەکەی بە هەڵبژاردن وەرگرتبێت ، لەهەردوو سیستەمدا پادشایی و کۆماری / بەسەرۆکی دەسەڵاتی جێ بەجێکردن هەژمار دەکرێت[١]. پێویستە سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانیدا کەسێکی جیاواز بێت وەك لە خودی سەرۆك وەزیران یان وەزیری یەکەم , لە هیچ کاتێکدا ناکرێت هەردوو پۆستەکە لەیەك کەسدا کۆ بکرێتەوە , چونکە سیستەمی پەرلەمانی لەسەر جیاکردنەوەی ئەو دوو پۆستە بونیات نراوە [٢]. لەوەوە دەبێت سەرۆکی وولات سەربەخۆ بێت لە پەرلەمان لە لایەك و لەبەرامبەر ئەنجوومەنی وەزیرانیش لەلایەکی دیکە , سەربەخۆیشی لە بەرامبەر ئەنجوومەنی وەزیران واتا پێویستە جیاکاری بکرێت لە نیوان کەسایەتی سەرۆکی وولات و کەسایەتی سەرۆکی حکومەتدا کە سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیران دەکات , بەلام سەربەخۆ بوونی سەرۆکی وولات لە بەرامبەر پەرلەماندا واتا مانەوەی لە پۆستەکەیدا ناوەستێتە سەر ئیرادەی پەرلەمان [٣] .

واتا ناکرێت پەرلەمان لە کاروباری حوکمڕانیدا لە سەرۆکی وولات بپرسێتەوە پەرلەمان بۆی نیە پرسیاری لێبکات یان لێپرسینەوەی لێبکات یان متمانەی بخاتە ژێر پرسیارەوە و ناچاری بکات , پێش کۆتایی ماوەی سەرۆکایەتیەکەی , دەست لە کار بکێشێتەوە [٤].کێشمەکێشی نیوان حکومەت و پەرلەمان ناکرێت بەسەر سەرۆکی وولات بشکێتەوە [٥] , سەرۆك بە رەهایی بەرپرسیار نیە[٦].

بەهەر حال بەڵگە نەویستە لە سیستەمی پەرلەمانیدا - پادشایی بێت یان کۆماری- سەرۆکی وولات بەرپرسیار نیە لەبەردەم پەرلەماندا ، لە توانای پەرلەمانیشدا نیە کە ناچاری بکات لەسەر دەست لە کارکێشانەوەی بەهەر کلۆجێك بێت.

لێرەدا هەندێك وای دەبینن کە ڕاست نیە بڵێین (پادشا سەروەرە و حوکم ناکات) بەڵکو ڕاستیەکە ئەوەیە کە پادشا بە کردەیی لە سیستەمی پەرلەمانیدا حوکم دەکات بەڵام بە هاوبەشی لەگەڵ وەزارەتدا [٧].

لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا ، سەرۆکی وولات پێگەیەکی بەرزی هەیە و دەکەوێتە سەرووی سەرجەم پۆستە سیاسیەکان لە دەوڵەتدا،هەروەها ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە ئاراستەکردنی کاروباری حوکمڕانیدا.لە بوارەکانی یاسادانان و جێ بەجێکردن و دادوەریدا ڕۆڵێکی فراوانی هەیە ، هەندێکیان بەخۆی پیادەیان دەکات و دەسەڵاتەکانی دیکەش بە هاوبەشی لەگەڵ وەزارەتدا پیادەیان دەکات[٨] ،

دووەم/- وەزارەتی بەرپرسیار لە بەرامبەر پەرلەمان .

وەزارەت یان ئەنجومەنی وەزیران لایەنێکی تری گرنگە کە بەشداری دەکات لە پێکهێنانی دەسەلاتی جێ بە جێ کردن لە

---

[١] د.ابراهيم عبدالعزيز شيحا ، وضع السلطة التنفيذية ، (رئيس الدولة - الوزارة) في الانظمة السياسية المعاصرة ، منشأة المعارف بالاسكندرية ، ٢٠٠٦ ، ص٩-١٠.

[٢] د.ابراهيم عبدالعزيز شيحا ، المصدر السابق ، ص١٠.

[٣] د.سعيد السيد علي ، المبادىء الاساسية للنظم السياسية وانظمة الحكم المعاصرة ، ط١ ، ٢٠٠٥ ، ص٣٣٧ .

[٤] بروانە : د.عبدالحميد متولي ، القانون الدستوري والانظمة السياسية ، منشأة المعارف بالاسكندرية ، ١٩٩٣، ص٣٢٣ .

[٥] اندريه هوريو ، المصدر السابق ، ص ٢١٤ ، هەروەها د. محمد المجذوب ، القانون الدستوري والنظام السياسي في لبنان ، منشورات الحلبي الحقوقية ، ط ٤ ، بيروت ، لبنان ، ٢٠٠٢ ، ص ١١٥ - ١١٦.

[٦] بروانە د. ابراهيم عبدالعزيز شيحا ، المصدر السابق ، ص ١٤ .

[٧] بروانە : د. عبدالغني بسيوني عبدالله ، سلطة و مسؤولية رئيس الدولة في النظام البرلماني ، ط١ ، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر والتوزيع ، بيروت ، لبنان ، ١٩٩٥ ، ص ٣١.

[٨] نفس المصدر اعلاه ، ص١٢٨ .

سیستەمی پەرلەمانی کە پێک دێت لە چەند وەزیرێك یەکێك سەرۆکایەتیان دەکات ئەویش سەرۆک وەزیرانە . ئەنجومەنی وەزیران بریتیە لە ڕێکخستنێکی دستوری بۆ وەزارەت وە یەکێکە لەو تایبەتمەندیە گرنگانەی کە سیستەمی پەرلەمانی جیادەکاتەوە لە سیستەمی سەرۆکایەتی کە بە شێوەیەکی فەرمی وەك ڕێکخستینێکی دەستوری لەم سیستەمە بوونی نیە.[١]
وەزارەتیش لە سیستەمی پەرلەمانی چەند تایبەتمەندیەکی هەیە گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن :[٢]

١- وەزیرەکان لە رووی سیاسیەوە لێپرسینەوەیان لەگەڵ دەکرێت وە بەرپرسن لە بەرامبەر پەرلەمان ، ئەم خاڵەش زیاتر روون دەکەینەوە لە بەندەکانی داهاتوودا .

٢- وەزارەت یان ئەنجومەنی وەزیران لە ئەندامانی پارتی زۆرینەی پەرلەمانی پێک دێت بۆ ئەوەی پشتگیری و متمانەی پەرلەمانی بە دەست بهێنێت .

٣- وەزیرەکان بە تاک لایەنە کارەکان ئەنجام نادەن ، بەڵکو وەکو دەستەیەک بە کۆمەڵ سیاسەتی گشتی دا دەرێژن و بریارە گرنگەکان دەردەکەن.

٤- گونجاوی و پێویستی بوونی لێک تێگەیشتن (انسجام) لە نێوان ئەندامانی ئەنجومەنی وەزیران ئەمەش بە وە دێتە دی کاتێک وەزیرەکان سەر بەیەک حزبی زۆرینەی پەرلەمان بن .بەڵام بوونی فرە حزبی و بە دەست نەهێنانی زۆرینەکی ڕەها لە لایەن یەك حزبی سیاسی وادەکات کەوا کابینەیەکی وەزاری ئیئتیلافی پێك بێت . ئەمەش زۆر جار دەبێتە هۆی لێک تێنەگەیشتن و ناجێگیر بوونی کابینەکە.

٣-٢- هاوسەنگی و چاودێری ئالوگۆر لە نێوان دەسەڵاتی جێبەجێکردن و پەرلەماندا سیستەمی پەرلەمانی لەسەر بنەمای هاوسەنگی و هاریکاری نێوان هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن دامەزراوە . ئەم هاوسەنگیەش بە ڕێگای ئەوە دێتە دی کە هەریەك لەم دەسەڵاتانە هەندێك مافی دیاریکراوی هەیە بەرامبەر دەسەڵاتەکەی دیکەیان . لەم دوو برگەی خوارەوە باسیان دەکەین :
یەکەم /- بەرپرسیارێتی سیاسی وەزارەت لە بەرامبەر پەرلەمان. یەکێک لە تایبەتمەندیە گەوهەریەکانی سیستەمی پەرلەمانی بریتیە لە جولاندنی بەرپرسیاریەتی سیاسی وەزارەت لە بەرامبەر پەرلەمان ، ئەمەش گرنگترین و ترسناکترین ئامرازی چاودێریکردنی پەرلەمانیە لەسەر وەزارەت. ئەم بەرپرسیاریەتیەش دوو جوری هەیە: **بەرپرسیاریەتی تاك لایەنە** (المسؤولية الفردية) بۆ یەکێک لە وەزیرەکان بەهۆی ئەو هەڵەو کەمتەرخەمیە گەورانەی کە دەیکات لە ئەنجامی پیادەکردنی کاروباری وەزارەتەکەی ، بۆیە پەرلەمان بابەتی لێسەندنەوەی متمانە لەم وەزیرە دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە ، ئەگەر متمانەی لێوەرگیراوە بە زۆرینەیەکی دیاریکراوی ئەندامانی پەرلەمان ، لەم حاڵەتە پێویستە دەست لە کارکێشانەوەی خوی پێشکەش بە سەرۆکی وولات بکات.[٣] جوری دووەمیش **بەرپرسیاریەتی بە کۆمەڵ** هەموو وەزیرەکان بە شێوەیەکی (متضامن) دەگرێتەوە ئەمەش بەهۆی نەگونجاندنی ئەو سیاسەتە گشتیەی کە ئەنجومەنی وەزیران دایرشتووە و گونجاو و شیاونیە لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی وولات بە تێروانینی پەرلەمان ، یان ئەگەر

---

[١]د. محمد رفعت عبدالوهاب ، المصدر السابق ، ص ٣٢٢.
[٢]بروانە هەریەك لە : د. عبدالحميد متولي ، المصدر السابق ، ص ٣١٧ و ٣١٨. و د. رافع خضر صالح شبر، فصل السلطتين التنفيذية و التشريعية فى النظام البرلماني ، دار الكتب القانونية - دار شتات للنشر و البرمجيات ، مصر - الامارات /٢٠١٣ ص ٥٥و ٥٦ د. سعيد السيد علي ، المصدر السابق ، ص ٣٣٨ و ٣٣٩.

[٣] د. محمد رفعت عبدالوهاب ، المصدر السابق ، ص ٣٢٨.

بەرپرسیاریەتیەکە سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیرانی گرتەوە و متمانەی لێوەرگیرایەوە لە لایەن پەرلەمان ، ئەو لەو حالەتەدا پێویستە هەموو کابینەکە دەست لەکار بکێشێتەوە ، لەبەر ئەوەی نوێنەرایەتی هەموویان دەکات و ئاراستەکەری یەکەمی سیاسەتی گشتی حکومەتە.[(١)] بەرپرسیاریەتی سیاسی وەزارەت بەرامبەر پەرلەمان بە شێوەی تاک لایەنە بێت یان بە شێوەی کۆمەڵ یەکێکە لەو تایبەتمەندیە گرنگانەی کە سیستەمی پەرلەمانی جیادەکاتەوە لە سیستەمی سەرۆکایەتی کە بەرپرسیاریەتی سیاسی وەزارەت و بەرپرسیاریەتی سیاسی سەرۆکی وولات بوونیان نیە لەم سیستەمە .

دووەم/- مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان. مەبەست لە مافی هەڵوەشاندن بریتیە لە کۆتایی پێ هێنانی ماوەی نوێنەرایەتی ئەنجوومەنی نوێنەرایەتی پێش کۆتایی هاتنی ماوەی دەستوریەکەی , بە واتای پێش کۆتایی هاتنی ماوەی فەسلی یاسادانانی ئەنجوومەن [(٢)] . هەڵوەشاندنی پەرلەمان دەکرێت جۆرێك چاودێری بەرامبەر لە نیوان دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردندا دروست بکات و هاریکاری لە نیوانیاندا پێك بێنێت بە بێ ئەوەی پرنسیپی یەکسانی و هاوسەنگی تێك بدات . حکومەت هەر کاتێك هەستی بە قورسایی چاودێری پەرلەمان کرد دەتوانێت پەنا بەرێتە بەر هەرەشەی هەڵوەشانەوەی پەرلەمان و داوا لە سەرۆکی وولات بکات بۆ دەرکردنی ئەو بریارە , ئامانج لە هەڵوەشانەوەی پەرلەمانیش بریتیە لەوەی کە گەل بکرێتە دادوەر لە بارەی ئەو کێشەیەی کە لە نیوان حکومەت و پەرلەماندا سەری هەڵداوە و بە رێگەی هاتنی زۆرینەی نوێنەرایەتی لایەنگری هەڵویستی هەریەکیان [(٣)] . هەرەشەی هەر لایەنێك بەکۆتایی پێهێنانی لایەنەکەی دیکە دەبێتە هۆی هێنانەدی هاوکاری و هاوسەنگی لەنێوانیاندا ، ئەوەیە کلیلی هاوسەنگی لە سیستەمی پەرلەمانیدا ، هاوسەنگی لەنێوان هەردوو دەسەلاتدا ئەرکە سەرەکیەکە کە هەڵوەشاندنەوە دەیهێنێتەدی ، بەلام هەڵوەشاندنەوە ئەرکی دیکەی هەیە وەك (هێنانەدی هاوکاری لە هاوپەیمانی زۆرینە ، و پێك هێنانی زۆرینەی پەرلەمانی ، و دەرفەت قۆستنەوە بۆ پاراستنی زۆرینە و، ئاگادار بوون لە رای گەل لە بابەتە گرنگە نیشتمانیەکاندا[(٤)].

یاساناس (**جۆرج بوردو**) پێی وایە کە (بەبێ مافی هەڵوەشاندنەوە سیستەمی پەرلەمانی راستەقینە دانامەزرێت ، یان سیستەمی پەرلەمانی بەمانای ووردو تەواو بوونی نابێت)[(٥)] . زۆرینەی یاساناسانی دەستوری کۆکن لەسەر ئەوەی مافی هەڵوەشاندنەوە یەکێکە لە پایەکانی یان تەوەرە سەرەکیەکانی سیستەمی پەرلەمانی و بە بەردی بناغەی سیستەمەکە دادەنرێت[(٦)] .

باسی دووەم

پەرەسەندنی سیستەمی پەرلەمانی و گۆرانکاری لە دەسەلاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت

بابەتی دەسەڵاتەکان یەکێکە لە گرنگترین بابەتەکانی پەیوەست بە دیاری کردنی سیستەمی حوکمرانی، لەلایەکی تریش خودی سیستەمی دیموکراسی کە لەسەر بنەمای دابەشکردنی دەسەڵات دامەزراوە و گەلێک گرنگی دەدات بەدابەشکردنی دەسەڵات بەگشتی و دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولات بەتایبەتی. پەرەسەندنی سیستەمی پەرلەمانی، لە

(١)د. محمد قدری حسن ، رئيس مجلس الوزراء فی النظم البرلمانية المعاصرة ، دار الفكر العربي، القاهرة ، ١٩٨٧ ، ص ٣٨٥.

(٢)بروانە:د.السيد صبري ، مباديء القانون الدستوري ، القاهرة ، ١٩٤٦ ، ص٥٨٥ ، هەروەها د. سعيد السيد علي ، المصدر السابق ، ص٣٤٣ . و مها بهجت يونس الصالحي ، حل المجالس النيابية في العراق ، رسالة ماجستير كلية القانون ، جامعة بغداد ، العراق ، ١٩٩٥، ص١.

(٣) د.اسماعيل الغزال ، ص١٧٣ .

(٤) د.عصام سليمان ، الانظمة البرلمانية ، منشورات الحلبي الحقوقية ، ط١، بيروت ، لبنان ، ٢٠١٠ ، ص٤١-٤٣ .

(٥)وەرگیراوە لە: د.ابراهيم عبدالعزيز شيحا، المصدر السابق ، ص٧٦.

(٦)د.ابراهيم عبدالعزيز شيحا، المصدر السابق ، ص٧٦.

بنەڕەتدا، لەجیاوازی و چۆنیەتی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لەنێوان سەرۆکی وولات و ئەنجوومەنی وەزیران و سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیرانەوە هاتووە پتر لەوەی لەدابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان دەسەڵاتی یاسادانان و دەسەڵاتی جێبەجێ کردنەوە هاتبێت، چونکە دابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان ئەو دووەی دواییاندا بەنزیکەیی لەسەرجەم سیستەمە پەرلەمانیەکاندا وەک یەکە[١].

جێگای ئاماژە پێکردنە کە گۆڕانی ڕۆڵی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی دا لەژێر کاریگەری بارودۆخی ناوخۆی وولاتدا بەگرنگترین پەرەسندنی سیستەمی پەرلەمانی دەژمێردرێت. ئەزموونە دەستوریەکان پێمان دەڵێن، هەرچەند بارودۆخی وولات ئارام و سەقامگیربێت ئەوا دارێژەرانی دەستور ڕوو دەکەنە دابەشەکردنی دەسەڵات لەنێوان حکومەت و پەرلەمان و لەگەڵ سنوردارکردنی رۆڵی سەرۆکی وولات بۆ بەرتەسکترین ئاست، و کردنی سەرۆک بەسمبول پتر لەوەی جێبەجێکەربێت، بەپێچەوانەشەوە هەرچەند وولات بەقەیرانی نێوخۆیی دا تێبپەڕێت یان لەژێر هەڕەشەو مەترسی دەرەکیدا بێت یان ناسەقامگیری هەبێت ئەوا بارودۆخەکە وادەخوازێت کەدەسەڵاتەکان لەدەستی کەسێکدا کۆببێنەوە[٢] و لەوشەوە سەرۆکی وولات دەسەڵاتێکی کرداری و فراوانی پێ دەبەخشرێت.

لێرەدا لەبەر رۆشنایی ئەو ڕاستیانەی سەرەوەدا باس لە پەرەسەندنی سیستەمی پەرلەمانی لەگۆشەی گۆڕانی دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولاتەوە دەکەین لە دوو تەوەری سەرەکیدا، **یەکەم**: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا. **دووەم**: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا.

کەواتە لێرەدا کاتێک باس لەسیستەمی پەرلەمانی دەکەین دەبێت ئەوە لەبەرچاو بگرین کە دوو جۆری سەرەکی هەیە (کلاسیکی و پێشکەوتوو) کە ئەوەی دواییان لەبەرئەنجامی پێداوویستی جێبەجێ کردنی سیستەمی پەرلەمانی لە وولاتانی تری جیهاندا، جگە لەبەریتانیا، هاتوتەدی، بەشێوەیەک کە کۆمەڵگاکانی بەقۆناغی بونیادی دیموکراسیدا تێپەڕن دەبێت هەڵوێستەیەک لەبەردەم هەڵبژاردنی شێوازی گونجاوی سیستەمی پەرلەمانیدا بکەن، نەک هەروا و بێ ووردبوونەوە و لەبەرچاو گرتنی بارودۆخی سیاسیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری وولات پەیرەو لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی یان پێشکەوتوو بکەن.

١) دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا

هەرچەندە پرەنسیپی نابەرپرس بوونی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا وادەخوازێت کە سەرۆکی وولات دەسەڵاتی تایبەتمەند بەخۆی نەبێت، بەڵکو دەسەڵاتە گشتیەکان لەڕێگەی وەزارەتەکانەوە پەیرەو بکرێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرۆکی وولاتان لەسیستەمی پەرلەمانیدا هەندێک دەسەڵات ڕاستەوخۆ لەلایەن خۆیانەوە پیادە دەکەن. لەم بەشەدا دەسەڵاتی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا لەم خاڵانەی خوارەوەدا باس دەکەین:

[١] د.عصام سليمان، الأنظمة البرلمانية بين النظرية والتطبيق، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، ٢٠١٠،ص١٥.

[٢] بۆ زیاتر بڕوانە: د.علي يوسف الشكري، مبادئ القانون الدستوري والنظم السياسية، إيتراك للطباعة والنشر، القاهرة، ٢٠٠٤،ص٢٣٤.

١-١) پێگەی گشتی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا

سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا پێگەیەکی ئەدەبی بەرزی لەلای هەمووان هەیە. بەشێوەیەکی بنەڕەتی ڕۆڵێکی تەشریفاتی و سمبولی دەبینێت، بەڵام گرنگی و هەیبەتی تایبەت بەخۆی هەیە لەبەر گەلێک هۆکار و ڕۆڵ کەدەیبینێت، بەم شێوەیەی خوارەوە[١]:

١) سەرۆکی وولات بەرجەستەی گەل دەکات، لەگەڵ ئەوەی کە ڕاستەوخۆ پیادەی دەسەڵات ناکات، بەڵام وەک ڕێدسلوب Redslob دەڵێت بزوێنەری سیستەمی سیاسیە.

٢) سەرۆکی وولات بەئامرازی سەروەری گەل دەژمێردرێت و ڕۆڵی نێوەندگیری دەبینێت لەنێوان دەستەی دەنگدەران لەلایەک و پەرلەمان و وەزارەت لەلایەکی تر.

٣) یاساناسی بەلژیکی فینی P. Wigny پێی وایە کە ڕۆڵی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا وەک ڕۆڵی ئەنجوومەنی دووەمی ڕاوێژکاری وایە لەو وولاتانەی کە دەسەڵاتی یاسادانان لە دوو ئەنجوومەن پێک دێت.

١-٢) مافەکانی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا

یەکێک لە جیاکەرەوەکانی سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی ئەوەیە کە سەرۆکی وولات سیاسەتێکی تایبەت بەخۆی نیە تا جێبەجێی بکات، بەڵکو دەسەڵات و ئاستی دەستێوەردانی سەرۆک بە دەستور سنوردار و دیاریکراوە[٢]. ئاشکرایە کە سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانیدا پێگەیەکی بێلایەنی هەیە لە نێوان حزبەکان و دامودەزگا دەستوریەکانی دەوڵەتیشدا. لەبەر ئەوەیە سەرۆکی وولات سێ مافی سەرەکی هەیە کە بریتین لە[٣]:

١) **مافی ڕاوێژپێکردن لە کاوباری گشتیدا:** واتا لەسەر حکومەتە کە لەبابەتە چارەنووس سازەکاندا پرس و ڕاوێژ بەسەرۆکی وولات بکات.

٢) **مافی هاندان:** سەرۆکی وولات بۆ پاراستنی بەرژەوەندی گشتی مافی هەیە هانی دامەزراوە دەستوریەکانی وولات بدات بۆ بەجێگەیاندنی ئەرکەکانیان.

٣) **مافی ووشیار کردنەوە:** لەتوانای سەرۆکی وولاتدا هەیە کە وەزیرەکانی لەهەندێک باری تایبەتیدا ئامۆژگاری بکات و ووشیاریان بکاتەوە لەمەترسی هەندێک بڕیار و بەرنامە.

---

[١] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤولية رئيس الدولة في النظام البرلماني، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع ، بيروت،ص٤٦ ومابعدها.

[٢] د.إسماعيل الغزال، القانون الدستوريالمؤسسة الجامعية للدراسات والنش،بيروت،١٩٨٢،ص١٧١.

[٣] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، المصدر السابق،ص٤٩ ومابعدها.

١-٣) دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وڵات لەپەیوەندیدا لەگەڵ پەرلەماندا

سەرۆکی وڵات لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا لەپەیوەندیەکی بەردەوامدایە لەگەڵ پەرلەماندا، ئەم پەیوەندیەش وای کردووە کە کۆمەڵێک دەسەڵاتی لەوبوارەدا هەبێت، کە پێویستن بۆ پاراستن و بەردەوامی سیستەم، کە خۆیان دەبیننەوە لەمانەی خوارەوەدا:

١) **پێشنیاز کردنی یاساکان:** لەبەریتانیا لەسەر حکومەتە کە بۆچوون و رای سەرۆکی وڵات وەربگرێت لەسەر ئەو پرۆژە یاسایانەی کە پێشکەشی پەرلەمانی دەکات. دەستوری بەلژیکای ساڵی ١٩٩٤ و دەستوری ئەڵمانی ساڵی ١٩٤٩ و دەستوری فەرەنسی ساڵی ١٨٧٥ مافی پێشنیاز کردنی یاسایان بەسەرۆکی وڵات داوە[١].

٢) **پەسند کردن و جێبەجێ کردنی یاساکان:** ئەمەش واتا کە یاساکان دوای بریار لەسەردانیان لە پەرلەمان، بۆ ئەوەی بچێتە بواری جێبەجێ کردنەوە دەبێت لەلایەن سەرۆکی وڵاتەوە پەسند بکرێن. برگەی دووەمی ماددەی سێیەمی دەستوری فەرەنسی ساڵی ١٨٧٥ مافی ئەوەی دابوو بە سەرۆکی کۆمار تا داوا لەپەرلەمان بکات بۆ دووبارە گفتوگۆکردنەوە لەسەر یاسایەکی تازە دەرچوو لەپەرلەمان[٢].

٣) **هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان:** لەگەڵ ئەوەی کە مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان لە بەریتانیا بەتەنیا لەدەست پادشادا بوو، بەڵام بەتێپەڕبوونی کات و گۆڕانی تەرازووی هێزە سیاسیەکان وای کرد کە پادشا نەتوانێت بەتەنیا ئەو مافە پەیرەو لێ بکات و بەڵکو لەسەر پێشنیاری حکومەت دەبێت بریاری هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان دەربکات، بۆیە لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا سەرۆکی وڵات بەتەنیا مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی نیە[٣].

٤)**دامەزراندنی ئەشرافەکان:** بەواتای دامەزراندنی ئەشرافەکانی ئەنجوومەنی لۆردات لەبەر رۆشنایی راسپاردەی سەرۆکی وەزیران..

١-٤) دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وڵات لەپەیوەندیدا لەگەڵ حکومەتدا

سەرۆکی وڵات لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا لەپەیوەندیەکی بەردەوامدایە لەگەڵ وەزارەتدا و لەوبارەیەشەوە کۆمەڵێک ئەرک و دەسەڵاتی هەیە بەم شێوەیەی خوارەوە:

١) **راسپاردنی سەرۆک وەزیران:** ئەم دەسەڵاتە یەکێکە لە دەسەڵاتە سەرەکی و هەرە لەمێژینەکانی سەرۆکی وڵات لە سیستەمی پەرلەمانیدا. بەوەی کە سەرۆکی وڵات کەسێک رادەسپێرێت بۆ ئەوەی حکومەت پێک بهێنێت، بەڵام

---

(١) د.لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة ورئيس الوزراء في النظام البرلماني،دار سردم للطباعة والنشر،السليمانية،٢٠٠٩،ص٢٩٦.

(٢) د.لطيف مصطفى أمين،المصدر السابق،ص٢٩٧.

(٣) د.لطيف مصطفى أمين، المصدر السابق،ص٢٩٥.

لەسایەی حزبە سیاسیەکاندا ئەم دەسەڵاتەی سەرۆکی وولات سنورداره بەوەی کە لە گەورەترین کوتلەی پەرلەمانی کەسێک رابسپێرێت [١].

٢) **قبوڵکردنی دەستلەکارکێشانەوەی حکومەت:** بەواتای حکومەت کاتێک وویستی دەست لەکاربکێشێتەوە ئەوا دەست لەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەش بە سەرۆکی وولات دەکات و بەقبوڵ کردنی یان قبوڵنەکردنی لەلایەن سەرۆکەوە دەبێت، بەڵام لەڕاستیدا بۆی نیە رەتی بکاتەوە.

٣) **بەخشینی پلە و نیشانەکان:** بریتیە لەبەخشینی کۆمەڵێک پلەو نیشانە لەهەندێک بۆنەدا. وەک بەخشینی نیشانە مەدەنی و سەربازیەکان لەچوارچێوەی یاسادا.

٤) **دامەزراندن لە پۆستە گشتیەکان:** ئەمەش خۆی دەبینێتەوە لەدامەزراندنی هەندێک پۆستی گشتی گرنگدا لەبواری قەزایی یان کارگێریدا بەهەماهەنگی یان لەسەر راسپاردەی وەزارەت.

٢-٢) دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا

پێگەی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا جیاوازە لەپێگەی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا بەوەی کە لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا پیادەی دەسەڵاتێکی فراوان لەبوارەکانی یاسادانان و جێبەجێ کردندا دەکات، هەندێکی راستەخۆ لەلایەن خۆیەوە و هەندێکیشی لەگەڵ وەزارەتدا. ئەمەش لەم خاڵانەی خورەوەدا دەردەکەوێت:

١-٢) پێگەی گشتی سەرۆکی وولات لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا

سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا پێگەکەی بەرز و گرنگە، بەوەی ڕۆڵێکی بەرچاو دەبینێت لە ئاراستە کردنی کاروباری دەوڵەت و حوکمڕانیدا. ئەمەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە سەرۆکی وولات بەهەڵبژاردن و دەنگی خەڵک و بەرەچاوکردنی پێگەی کەسی خۆی هەڵبژێردراوە، بۆیە پێگەکەی لەئاست پێگەی پەرلەماندایە و دەکەوێتە سەرووی پێگەی سەرۆک وەزیرانیش. لەوەشەوە لۆجیک وا دەخوازێت کە کە سەرۆکی وولات لەم سیستەمەدا وەک نوێنەری یەکەمی گەل و دەربڕی وویست و پارێزەری بەرژەوەندیەکەی و بەدیهێنەری ئامانجەکانی و خەمخۆری سەربەخۆییەکەی سەیر بکرێت. ئەمەش بێگومان پاساو دەهێنێتەوە بۆ ئەوەی کە سەرۆکی وولات لەم سیستەمدا خاوەن دەسەڵاتێکی فراوان بێت لەبوارەکانی یاسادانان و جێبەجێ کردندا و ڕاستەوخۆ پیادەیان بکات. کەواتە لێرەدا دەردەکەوێت بنەمای سەرەکی جیاوازی نێوان سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی و سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوو لەوەدایە کە لەیەکەمیاندا سەرۆکی وولات دەسەڵاتێکی سنورداری تەشریفاتی و لە دووەمیشیاندا دەسەڵاتێکی کردەیی فراوانی هەیە. لەگرنگترین ئەو وولاتە دیموکراسیانەی پەیڕەو لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوو دەکەن بریتین لە فەرەنسا لەساڵی ١٩٦٢ەوە، نەمسا، ئایسلەندا، فینلەندا و پورتوگال پتر لە نیوسەدەیە[٢].

---

[١] بۆ زیاتر بڕوانە: د.إبراهيم عبدالعزيز شيحا، وضع السلطة التنفيذية: رئيس الدولة-الوزارة في الأنظمة السياسية المعاصرة ، منشأة المعارف، الأسكندرية،٢٠٠٦،ص٢٣-٢٧.

[٢] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، المصدر السابق،ص١٢٨ومابعدها.

٢-٢) دەسەڵاتە تایبەتەکانی سەرۆکی وڵات لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا سیستەمی فەرەنسی بە نموونەی هەرە دیاری سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوو دەژمێردرێت[١]. تێبینی دەکرێت کە دەستوری فەرەنسی دەسەڵاتێکی فراوانی بە سەرۆکی وڵات دابێت و لەوانەش کۆمەڵێک دەسەڵاتی تایبەت کردووە بە سەرۆکی وڵات لەهەندێک بواری گرنگی پرۆسەی سیاسیدا بەم شێوەیەی خوارەوە[٢]:

١) **لە پەیوەندی نێوان سەرۆک و حکومەتدا:** سەرۆکی وڵات هەڵدەستێت بە دامەزراندنی سەرۆکی حکومەت بەبێ ئەوەی دەسەڵاتی یاسادانان، کە لەفەرەنسا خۆی دەبینێتەوە لە کۆمەڵەی نیشتمانی، هیچ دەستێکی لەوبابەتەدا هەبێت. لێرەدا سەرۆکی وڵات تەنانەت پرسیش بە سەرۆکی کوتلە پەرلەمانیەکان ناکات، بۆشی هەیە لەدەرەوەی پەرلەمان کەسێک بۆ ئەو پۆستە دیاری بکات.

٢) **لە پەیوەندی نێوان سەرۆکی وڵات و پەرلەماندا:** لێرەدا سەرۆکی وڵات دوو دەسەڵاتی تایبەتی هەیە: أ) سەرۆکی وڵات مافی هەیە کە بەرنامەی تایبەت بەخۆی و ڕاستەوخۆ، بەبێ ئەوەی پێویست بە ئیمزای حکومەت لەتەنیشت ئیمزاکەیەوە بکات، وەک لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی دەخوازێت، پەرلەمان بدوێنێت. ب) سەرۆکی وڵات مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە، ئەمەش وەک لەماددەی ١٢ دەستوری فەرەنسیدا هاتووە بەبێ سانسۆرە چ لەڕووی کات و چ لەڕووی هۆکارەوە، تەنها ئەوەندیە کە سەرۆکی وڵات دەبێت ڕاوێژ بەسەرۆکی حکومەت و سەرۆکەکانی ئەنجومەنەکانی نوێنەرایەتی بکات، ئەو ڕاوێژەش هیچ پابەندی و کۆتێک ناخاتە سەر دەسەڵاتی سەرۆک لە هەڵوەشاندنەوەی پەرلەماندا، بەڵکو دەسەڵاتی سەرۆک لێرەدا بێ ڕکابەرە.

٣) **لە پەیوەندی نێوان سەرۆکی وڵات و گەلدا:** سەرۆکی وڵات لەپەیوەندی ڕاستەوخۆیدا لەگەڵ گەلدا دوو دەسەڵاتی گەلێک گرنگی هەیە، کەبریتین لە: أ) دەسەڵاتی سەرۆک لەئەنجامدانی ریفراندۆمی یاسادانەریدا، بەپێی دەستوری فەرەنسی سەرۆکی وڵات بۆی هەیە لەسەر پێشنیاری حکومەت یان پێشنیاری ئەنجومەنەکانی نوێنەرایەتی، هەر پرۆژە یاسایەک کە پەیوەست بێت بە ڕێکخستنی دەسەڵاتە گشتیەکان لە وڵاتدا یان پەیوەندار بێت بە پەسند کردنی پەیماننامە نێودەوڵەتیەکانەوە، بداتە ڕاپرسی گشتی تا گەل دوا بریار لەبارەیەوە بدات. ب)دەسەڵاتی سەرۆک لەکاتی بارودۆخی نائاساییدا، لەکاتێکدا وڵات بەبارودۆخێکی ناهەموار و مەترسیداری کتوپڕدا تێپەڕێت، کە دامەزراوەکانی کۆماری یان سەربەخۆیی وڵات یان سەلامەتی خاکەکەی یان پابەندیە نێودەوڵەتیەکانی بخاتە ژێر مەترسیەکی گەورە و جیددیەوە، ئەوا سەرۆکی وڵات، بەپێی دەستوری فەرەنسی بۆی هەیە، دوای تەنها ڕاوێژ بە حکومەت و سەرۆکایەتی ئەنجومەنەکانی یاسادانان، باری نائاسایی ڕابگەیەنێت[٣].

---

[١] جێی ئاماژە کردنە ئەوە ڕاست نیە کە دەگوترێت سیستەمی حوکمڕانی فەرەنسا نیمچە سەرۆکایەتیە، چونکە سەرجەم پایەکانی سیستەمی پەرلەمانی، وەک باس کرا، لەسیستەمی حوکمڕانی فەرەنسیدا هەیە، ئەوانیش بریتین لە: ١) دووانەیی دەسەڵاتی جێبەجێ کردن ٢) لێک جیاکردنەوەی نەرم لەنێوان دەسەڵاتە گشتیەکاندا (واتا یەکسانی و ڕاگرتنی بەلانس و چاودێری و هاوکاریکردنی یەکتری لەنێوان هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن). بۆیە بە بڕوای هەموو یاساناسانی دەستوری زۆری و کەمی دەسەڵاتەکانی سەرۆکی وڵات لەسیستەمی پەرلەمانیدا یەکێک نیە لەتایبەتمەندیەکانی سیستەمی پەرلەمانی تاوەکو سرووشتەکەی بگۆڕێت، بەڵکو دەستوری هەر وڵاتێک بەپێی هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و مێژوویی خۆی دەسەڵاتەکان دابەش دەکات لەنێوان دەسەڵاتە گشتیەکاندا.

[٢] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، المصدر السابق،ص١٣٥ ومابعدها.

[٣] د.زهير شكر، الوسيط في القانون الدستوري،ج١،ط٣،المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر،بيروت،١٩٩٤،ص٢٩١.

٢-٣) دەسەڵاتە هاوبەشەکانی نێوان سەرۆکی وولات و حکومەت لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا

بێگومان سەرۆکی وولات و حکومەت بەیەکەوە دەسەڵاتی جێبەجێ کردن پێک دەهێنن، بۆیە لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا کۆمەڵێک بوار و دەسەڵات هەن لەنێوان سەرۆکی وولات و حکومەتدا بەیەکەوە پیادە دەکرێن، لەگرنگترین ئەو دەسەڵاتە هاوبەشانەش وەک لە نموونەی سیستەمی پەرلەمانی فەرەنسیدا دەردەکەون بەم شێوەیەی خوارەوەیە[1]:

١) **دامەزراندنی ئەندامانی حکومەت و بەرکەنارکردنیان:** بۆ سەرۆکی وولات هەیە کە لەسەر پێشنیاری سەرۆکی حکومەت وەزیرەکان دابمەزرێنێت و بەرکەناریشیان بکات. بۆ نموونە لە سیستەمی پەرلەمانی هیندیدا مانەوەی وەزیرەکانی حکومەت بەندە بەبەردەوامی متمانەی سەرۆکی وولاتەوە.

٢) **سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی وەزیران:** لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا سەرۆکی وولات سەرۆکایەتی کۆبوونەوەکانی ئەنجوومەنی وەزیران دەکات و گفتوگۆکان بەڕێوە دەبات و لەسەر بڕیارەکانی ئەنجوومەن دەنگیش دەدات، بەپێچەوانەشەوە لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا سەرۆکی وولات تەنها جاروبار سەرۆکایەتیەکی شەرەفیی کۆبوونەوەکانی ئەنجوومەنی وەزیران دەکات و دەنگیش لەسەر بڕیارەکانی ئەنجوومەن نادات.

٣) **بانگهێشتی پەرلەمان بۆ بەستن و کۆتاپێهێنانی خولی نائاسایی:** سەرۆکی وولات لەسەر داوای سەرۆکی حکومەت یان لەسەر داوای زۆرینەی ئەندامانی ئەنجوومەنی نوێنەران، بەمەبەستی سەیر کردنی بابەتی دیاریکراو، بانگهێشتی پەرلەمان دەکات بۆ بەستنی خولی نائاسایی و کۆتایی پێهێنانیشی.

٤) **دامەزراندنی گەورە فەرمانبەرانی دەوڵەت:** سەرۆکی وولات کۆمەڵێک فەرمانبەری پۆستی سیاسی لەهەردوو بواری شارستانی و سەربازی دادەمەزرێنێت، هەروەها کۆمەڵێک پۆستی گرنگیش لەگەڵ ئەنجوومەنی وەزیران دادەمەزرێنن، هەروەها سەفیرەکانی دەوڵەت لەدەرەوە دادەمەزرێنێت.

٥) **دەسەڵاتەکانی بواری یاسایی:** سەرۆکی وولات لە کۆمەڵێک بواردا یاسا دەردەکات و بۆی هەیە داوا لەپەرلەمان بکات تا گفتوگۆی نوێ لەسەر یاسایەک بکات. هەروەها ئیمزا لەسەر کۆمەڵێک بڕیار و مەراسیمی یاسایی دەرچوو لە ئەنجوومەنی وەزیران دەکات.

٦) **دەسەڵاتەکانی بواری دادوەری:** سەرۆک گەرەنتی سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەری دەکات و سەرۆکایەتی ئەنجوومەنی باڵای دادوەری دەکات لەکاتێکدا وەزیری داد یاریدەرەی دەکات لەو ئەرکەیدا، هەروەها ئەندامانی ئەنجوومەنی باڵای دادوەری دادەمەزرێنێت، مافی دەرکردنی بڕیاری لێبوردنی سادەی هەیە.

٧) **سەرکردایەتی هێزی سەربازی:** یەکێکی دیکە لەبوارەکانی هاوبەش لەنێوان سەرۆکی وولات و حکومەتدا بریتیە لە بواری سەربازی. لەو بوارەدا سەرۆکی وولات سەرۆکی هێزە چەکدارەکانە و سەرکردایەتی ئەنجوومەن و لیژنە

[1] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، المصدر السابق،ص١٥٣ ومابعدها. هەروەها بۆ زیاتر بڕوانە د.محمد المجذوب، القانون الدستوري والنظام السياسي في لبنان، الدار الجامعية للطباعة والنشر، بيروت، ٢٠٠٠،ص١٤٩ ومابعدها. هەروەها بڕوانە د.علي يوسف الشكري، مبادئ القانون الدستوري والنظم السياسية، إيتراك للطباعة والنشر، القاهرة، ٢٠٠٤،ص ٢٣٣.

نیشتمانیە باڵاکانی بەرگری دەکات، بەلام حکومەت لایەنی کارگێری هێزە چەکداریەکان دەگرێتەدەست. وەک لە دەستوری ئیتالی لە ماددەی (٨٧)دا هاتووە.

٨) **بەستن و پەسەندکردنی پەیماننامەکان:** سەرۆکی وولات کۆمەڵێک پەیماننامەی نێودەوڵەتی دەبەستێت و پەسندیان دەکات و ئاگاداری قۆناغەکانی دانوستەکانیان دەبێت، کۆمەڵێک پەیماننامەش دەبێت بەرەزامەندی پەرلەمان ببەسترێت.

لەکۆتاییدا لەم خستنەڕووەی هەردوو سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی و پێشکەوتوودا، بۆمان دەردەکەوێت کە سیستەمی پەرلەمانی جۆراوجۆرە و ئەمەش تەنها پشت دەبەستێت بەچۆنیەتی دابەشکردنی دەسەلات لەنێوان سەرۆکی وولات و حکومەتدا. لەلایەکی تریش تێبینی دەکرێت کە بارودۆخی وولات و پێداویستیەکانی سەردەم دیاری دەکەن کە ئایا سیستەمی وولات پێوویستە پەرلەمانی کلاسیکی بێت یان پێشکەوتوو؟ ئەوەتا وولاتێکی دیموکراسی وەک بەریتانیا سوودی لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی وەرگرتووە، لەهەمان کاتدا و هەر لەهەمان کیشوەر و لەنزیک بەریتانیا، وولاتێکی دیموکراسی وەک فەرەنسا نەیتوانی سوود لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی وەربگرێت و لەدوای پەیرەو کردنی بۆ ماوەی پتر لە ٧٥ ساڵ کەچی بەو دەرەنجامە گەیشتن کە ئەم سیستەمە (پەرلەمانی کلاسیکی) لەگەڵ بارودۆخی وولاتەکەیان نایەتەوە و بەڵکو زەرەرمەندیشن لێی، بۆیە پێوویستە هەر وولاتێک بەپێی هەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی خۆی سیستەمە پەرلەمانیەکەی دیزاین بکات.

باسی سێیەم

سیستەمی سیاسی لە قۆناغی گوزرەی دیموکراسی

لە سیستەمی پەرلەمانی بۆ نیمچە سەرۆکایەتی

قۆناغی بنیادنانی سیستەمی سیاسی دیموركاسی قۆناغێکی هەستیارە و پێویستی بە رێکەوتنێکی سەرتاسەریە نیوان هێزە سیاسیەکان و بزاڤە کۆمەلایەتیەکان بەو مانایەی سیسەتمی سیاسی دیموکراسی رۆڵی بەرچاوی دەبێت لە چارسەرکردنی ململانێ و دژبەیەکی لە بەرژەوەندی و زیادبوونی ئاستی پێشبینی هاوڵاتیان بە سیستەمی نوێ دوای سڕینەوەی ئاسەوارەکانی سیستەمی دیکتاتۆری و تۆتالیتاری.

یەکێك لە گرنکترین خەسڵەتەکانی دیموکراسیەت بریتیە لە سیستەمی نوێنەرایەتی کە لە چوارچێوەی دەستە هەڵبژێردراوەکان هاوڵاتیان نوێنەریان دەبێت بەمەبەستی بریاردان لەسەر سیاسەتی گشتی دەوڵەت، بۆیە پەرلەمان وەکو دەستەیەك دەربرینێکە بۆ سەروەری گەل، و ئەم بۆچوونە سەرەتای تێگەیشتنی هاولاتیانە لە قۆناغی گواستنەوەی دیموکراسیەت، کە بە دڵنیاییەوە گۆرانکاری زۆر دروست بووە لەسەر سیستەمی نوێنەرایەتی وگرنگی پەرلەمان لە هەموو سیستەمە سیاسیەکان بە تایبەت لە سیستەمی پەرلەمانی نەك تەنها لە دیموکراسیەتە نوێکان بەڵکو تەنانەت لەو وولاتانەی کە بە لانەی سیستەمی پەرلەمانی دادەنرێن وەکو بریتانیا. بۆیە هەر گۆرانکاریەك لە پێگەی سیستەمی نوێنەرایەتی بکرێت راستەوخۆ کاریگەری دەبێت لەسەر سیستەمی پەرلەمانی کە پەرلەمان پێگەیەکیتاییەتی هەیە لەم سیستەمە.

لیرەدا دوو فاکتەری سەرەکی لە قۆناغی بنیادنانی دیموکراسیەت کە کاریگەری دەبێت لەسەر پیگە پەرلەمان:

یەکەم: گۆرانکاری لە ستراکچەری نوێنەرایەتی کە زۆربەی وولاتە دیموکراسیەکانی گرتوتەوە[١]:

١- دامەزراوە سیاسیە هەڵبژێردراوە کلاسیکیەکان گۆردراوە بە پرۆسەیەکی ئاڵۆزی درەستکردنی بریار ، بۆیە پێگەی پەرلەمان وەکو باڵاترین سەنتەر بۆ دارشتنی پلان و رێکەوتن نەماوە، بۆیە پرۆژە یاساکان کە دەگەنە پەرلەمان تەنها بۆ پەسەندکردنە نەك دارشتنی سیاسەتی گشتی ووڵات.

٢- نوێنەرایەتی پەرلەمانی تاکە ریگا نیە بۆ دەربرین و پاراستنی بەرژەوەندیەکان. و سەرەرای مانەوەی جۆرەکانی نوێنەرایەتی لە چوارچێوەی پەرلەمان بەڵام گرنکترین کارەکانی ئیدارەی سیاسی وئابووری بەرهەمی فەرمانبەر ونوێنەری کۆمپانیاکان و سەندیگا و لقەکانی ئیدارەی دەوڵەتە.

٣- رۆڵی نوێنەرە هەڵبژێردراوەکان لە پێشخستن و پەرەپیدانی پلانەکان زۆر بەرتەسك بووە لبەرە ئەوەی فشارە ئابووری و سیاسیەکان و پێشکەوتن لە بوارەکانی رێکخستن بووە هۆی سنوردراکردنی سەروەری پەرلەمان

دووەم:لە قۆناغی گواستنەوەی دیموکراسی هێزە سیاسیەکان هەوڵی دۆزینەوەی چارسەری دەستوری دەدەن بۆ قۆناغیکی مێژویی، لە ساتی دەرچوون لە سیستەمێکی سیاسی بۆ سیستەمێکی نوێ بە شێوەیەك دوبارە پێناسەی رەوایەتی سیستەمی سیاسی دەکرێت لە سیستەمیکی دکتاتۆری بۆ سیستەمێکی دیموکراسی کە لێرەدا فەراموشی پەیوەندیەکانی هێز ناکرێت[٢]. چەمکی گواستنەوەی دیموکراسی ئاماژەیە بۆ قۆناغێك دەکەوتە نێوان هەڵوەشانەوەی سیستەمی نا دیموکراسی و بنیادنانی سیستەمی دیموکراسی بە پیی بنەمای دەستوری و یاسایی، ودامەزراوە و پرۆسەی سیاسی، و شێوازی بەشداری هاوڵاتیان لە پرۆسەی سیاسی ، وەهەر لەمقۆناغە جۆرێك لە دانوستان و ململانێ و سازش نێوان ئەکتەر سیاسیەکان دروست دەبێت[٣].

بۆیە دەتوانین بڵێن کەوا پرۆسەی گواستنەوەی دیموکراسی کۆتایی پێ دێت دوای دانانی ریکارە دەستوری و دامەزراوەیی بە سازان نێوان کارەکتەرە سیاسیە سەرەکیەکان دەربارەی سیستەمی سیاسی نوێ، بەتایبەت دانانی دەستورێکی نوێ، ودامەزراندنی حکومەتێك بە رێگای هەڵبژاردن کە توانای هەبیت بۆ پیادەکردنی دەسەڵات و پەسەندکردنی سیاسەتی گشتی، و هیچ هێزێك نەبێت کە کێبرکێ لەگەڵ دەسەڵات و تایبەتمەندیەکانی حکومەت وپەرلەمان و دەسەلاتی دادوەری[٤]. ئەزموونی ئەوروپای رۆژهەڵات وانەیەکی راستەقینەیە بۆ شێوازی دەستنیشانکردنی سیستەمی سیاسی پەرلەمانی یان سەرۆکایەتی، وەك بیانوو سیستەمی پەرلەمانی باشترین بژاردەبووە بۆ دەرچوون لە سیستەمی دیکتاتۆری بە بەراوورد لەگەڵ سیستەمی سەرۆکایەتی وەك هەنگاوێکی ئاسان لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی، لەبەر ئەوەی سیستەمی سەرۆکایەتی جۆرێکی لادانی هەبووە لە سیستەمی دیموکراسی، هەروەها سیستەمی پەرلەمانی چەنسی سازان و دانوستان زیاتر دەکات بە مەبەستی پاراستنی سەقامگیر ووڵات، هەروەها ئەزموونی سیستەمی سەرۆکایەتی لە وڵاتانی ئەمریکای باشور و دامەزراندنی دکتاتوریەتی سەربازی تا کۆتایی هەشتاکانی سەدەی بیست، مەترسی دروستکردووە لە گەرانەوە بۆ دیکتاتوریەت لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی[٥].

---

[١]دیفید هیلد، نماذج الدیمقراطیة, جزء ٢, ترجمة فاضل جتکر، معهد الدراسات الاستراتیجیة، ط١، بغداد-بیروت، ٢٠٠٧، ص٣٩٤

[٢]د.المومني ندیر ، المواكبة الدستورية للانتقال للديمقراطية، حالتا اسبانيا وأوروبا الشرقية، مجلة الديمقراطية، العدد: ٢٠، ٢٠١٢/٠٥/١٢، مركز الاهرام للدراسات، http://democracy.ahram.org.eg/UI/Front/InnerPrint.aspx?NewsID=313

[٣]د.حسين توفيق ابراهيم، الانتقال الديمقراطى : اطار نظري ، مركز الجزيرة للدراسات، ٢٠١٣، http://studies.aljazeera.net/ar/files/arabworlddemocracy/2013/01/201312495334831438.html

[٤]المصدر نفسه

[٥]د.المومنى ندير، مصدر سابق.

لێرەدا نابێت فەرامۆشی رۆڵی مێژوویی دەسڵاتی جێبەجێکردن بکەین وەکو دەسەڵاتێکی بە هێز لە سیستەمی سیاسی وولاتاندا، بۆیە دەبینین لە نێوان ٢٥ دەوڵەتی رۆژهەلاتی ئەوروپا و یەکێتی سۆڤیێتی جاران تەنها چەند دەوڵەتێك سیستەمی پەرلەمانیان هەڵبژاردووە وەکو مەجەر تشیك و سلۆڤاکیا و بلغاریا. ئەوەی دیارە وولاتانی ئەوروپای رۆژهەلات سەرەرای تەبەننا کردنی سیستەمی سەرۆکایەتی بەلام دەسڵاتی کەمتریان دا سەرۆکی وولات بە بەراوورد لەگەل وولاتانی یەکێتی سۆڤیێتی جاران. بەلام کاریگەری سەرۆکی دەوڵەت لە ئەوروپای رۆژهەلات وەکو کارەکتەری سیاسی زیاترە بە بەراوورد لەگەل وولاتانی ئەوروپای رۆژئاوا، لەبەر ئەوەی لە قۆناغی گواستنەوەی دیموکارسی پێویست بە جۆرێك لە هاوسەنگی دەکات بە رەچاوکردنی فاکتەرە کلتوریەکان، بەتایبەت لە پەیوەندی نێوان سەرۆکی حکومەت و سەرۆکی دەوڵەت [(١)].

بۆ نمونە لە بلغاریا و لەدەستوری ساڵی ١٩٩١ جۆرێك لە سازانی دروستکردووە نێوان مۆدێلەکانی سیستەمی پەرلەمانی، لە مادە (١) برگەی یەکەم پێناسەی سیستەمی سیاسی کراوە بەوەی بولغاریا کۆماریە و شێوازی پەلەمانی دەبێت بۆ حکومەت، بۆیە دەبینین کەوا لە مادەی (٨٤) برگە(٦) دەسەلات دراوەتە ئەنجومەنی نشتیمانی (پەرلەمان) وەزیری یەکەم هەڵبژێریت ومتمانەی لێ وەرگریتەوە، هەروەها بە پێشنیازی وەزیری یەکەم گۆرانکاری لە وەزارەتەکان دەکات، بۆیە لێرەدا بەهێزی دامەزراوەی پەرلەمان پێشان دەدات، لەبەرامبەردا سەرۆکی کۆمار بە شێوەیەکی راستەوخۆ هەڵدەبژێردرێت بۆ ماوەی (٥) پێنج ساڵ (مادەی ٩٣ برگە ١) بۆ دوو ویلایەت (مادە٩٥). بۆیە شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆك رەوایەتی زیاتری پێ دەبەخشێت بە تایبەت لە چوارچێوەی بەشداری دەنگدەر، چونکە ب پێی مادەی ٩٣ برگە (٣) پێویستە کاندیدی سەرۆکایەتی نیوەی دەنگی دەنگدەرە بەشداربووەکان بە دەست بێنیت بەمەرجێك نیوە زیاتری هەموو دەنگدەران بەشدار بن. لەهەمان کاتدا سەرۆکی دەوڵەت دەسەلاتی فعلی هەیە وەك دەرئەنجامێکی بۆ هەلبژاردنی سەربەخۆ، بەتایبەت لەسەرکار لابردنی فەرمانبەرانی دەولەت(مادە ٩٨ برگە ٧) ، و سەرکردایەتی هێزە چەکدارەکان دەکات (مادە ١٠٠) و داوای دوبارە خوێندنەوەی بریار یان هەر یاسایەك لە پەرلەمان دەربکرێت(مادە ١٠١، برگە ١) و پێشنیازکردنی هەموارکردنی دەستور (مادە ١٥٤ برگە ١)[(٢)].

هەمان حالەتی سەرەوە لە دەستوری پۆلەندا ١٩٩٧ دا هەیە لەبەر ئەوەی سەرۆکی دەوڵەت بەشێوەیەکی راستەوخۆ هەلدەبژێردرێت (مادە ١٢٧) و دەسەلاتی فعلی هەیە و دەتوانێت پرۆژە یاسا دوبارە بگەرێنێتەوە پەرلەمان بەلام دەسەلاتەکانی کەمترن بە بەراوورد لەگەل بولگاریا و رومانیا، لەبەر ئەوەی موشەرع هەوڵی داوە جۆرێك لە هاوسەنگی دروست بکات نێوان هەردوو جەمسەری دەسەلاتی جێبەجێکردن، بۆیە دەبینین لە مادە (١٤٦) لە دەستوری پۆلەندا هاتووە ئەنجومەنی وەزیران سیاسەتی دەرەوە وسیاسەتی ناوخۆیی بەرێوە دەبات بەلام لە مادە ١٤١ هاتووە ئەگەر سەرۆك لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی وەزیران ئامادەبێت و سەرۆکایەتی دانیشتنی بکات لەم حالەتەدا دسەلاتەکانی ئەنجومەنی وەزیران لە دەستدەدات ودبێتە دەستەیەکی راوێژکاری[(٣)].

لە دەولەتی رۆمانیا و بە پیی دەستووری ١٩٩١ی هەموارکراو لە ٢٠٠٣، سەرۆك راستەوخۆ هەلدەبژێردرێت (مادە ٨١) و پیچەوانەی حالەتی پۆلەندا سەرۆکی رۆمانیا دەتوانیت سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران بکات لە چەند پرسێك وەکو سیاسەتی دەرەوە و بەرگری و پاراستنی سیستەمی گشتی وەکو لە مادەی (٨٧) هاتووە. ودامەزراندنی فەرمانبەر

---

(١) المصدر نفسه.
(٢) دەستوری بولغاریا ١٩٩١
(٣) دەستوری پۆلەندا ساڵی ١٩٩٧ لەگەل هەموارەکانی تا ٢٠٠٩

گشتیەکان بە پێی یاسا (م٩٤)[1]، و پەیوەندی نیوان پەرلەمان و حکومەت (مادە ١١١-١١٥) شێوازی سیستەمی پەرلەمانی عەقلانی پێوە دیارە.

بۆیە دەبینین دەستوری ئەو وولاتانەی بە گوزەری دیموکراسی تێدەپەرن لە ئەوروپای رۆژهەلات دەسەلاتی جێبەجێکردنیان بە هێزە هەروەها پارسەنگی دەسەلات لە هەردوو جەمسەری جێبەجێکردن بە لای سەرۆك دەشکێتەوە، تەنها چەند استیسنایەك نەبێت وەکو حالەتی (مەجەر) کە نیزیکترە لە مۆدێلی ئەلمانی وسەرۆك لەلایەن پەرلەمان هەڵدەبژێردرێت، و دەسەلاتی تەشریفاتیە، لەگەل بوونی چەند تایبەتمەندیەك وەکو (نوێنەرایەتی وولات، دەستپێکردنی هەلبژاردن، خولەکانی کۆمەڵەی نشتیمانی، دەستپێشخەری بۆ راپرسی).

بۆیە مەترسی لە گەرانەوە لە سیستەمی دیموکراسی بۆ دیکتاتوری پەیوەندی بە شێوازی سیستەمی سیاسی نیە بەڵکو زیاتر پەیوەندی بەو هێزە سیاسیانەوە هەیە کە دەسەلات وەردەگرن بۆ نمونە لە ٢٠١٠ گەرانەوەی حزبی شیوعی لە پۆلەندا بۆ دەسەلات مەترسی جددی دروست کرد لە گەرانەوە بۆ دکتاتوریەت.

لێرەدا دەبینین لە باکوری ئەفریقیا و لەو وولاتانەی گوزەر بەرەو دیموکراسیەت دەکەت لە زۆربەی ئەو وولاتانەی بەم قوناغە تێپەر دەبن واتە لە سیستەمێکی دیکتاتوری بۆ سیستەمێکی دیموکراسی هەوڵ دەدەن سیستەمیك دابمەزرێنن کە دور بێت لە سیستەمی سەرۆکایەتی تەواو بۆ ئەوەی دەسەلاتی جێبەجێکردن ئەوجۆرە هێزەی نەبێت دوبارە کۆنترۆڵی پرۆسەی سیاسی بکات و جۆرێك لە مرکەزیەت دوبارە بکاتەوە، هەروەها نابێت سیستەمێکیسیاسی پەرلەمانی تەواو دروست بێت لەبەر ئەوەی مەترسی هەیە لە دروست بوونی سیتەمێکی لاواز کە ئەزموونی سیستەمی پەرلەمانی نەبێت نەبێت و دەسەلاتێکی لاواز لەبەر دابەش بوونی پەرلەمان بەسەر چەندکوتلەیەکی پەرلەمانی تەنانەت توانای پێکهێنانی حکومەت و دەستنیشانکردنی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیرانیان نەبێت، و زۆر جار تەنانەت توانای تێپەرکردنی پرۆژە یاسایان نەبێت لەبەر ملمانێ کە ئەمکارە بۆ قوناغی گوزەری دیموکراسی گونجاو نیە. بۆیە دەبینین لە زۆربەی ئەمووولاتانە سیستەمی سیاسی بەرەو سیستەمی نیمچە سەرۆکایەتی یان نیمچە پەرلەمانی دەروات واتا سیستەمی تێکەڵاو کە بە لای سەرۆکایەتی یان بە لای سەرۆکایەتی بشکێتەوە . ومەبەستی سەرەکی ئەوەیە سەرۆکی وولات پێگەیەکی تایبەتی هەیە کە دەتوانین رۆڵی هەبێت لە دەستنیشانکردنی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران و هەروەها دەسەلاتی جێبەجێکردن دەسەلاتێکی جێگیر دەبێت تەنانەت ئەگەر پەرلەمان بەتەواوەتی پشتگیری سەرۆکی حکومەت نەکات[2].

بۆ ئەم مەبەستە و بۆ ئەوەی قوناغی گوزەری دیموکراسی قوناغێکی ئاسان و سەرکەوتوو بێت کۆمەڵێ شارەزا و پسپۆر لە زانکۆی نیوێورك کۆمەڵێ پێشنیار دەخەنە روو بۆ وولاتانی رۆژهەلاتی ناوەراست کە هەوڵی دارشتنەوەی سیستەمی سیاسی دەدەن و دانانی دەستورێکی گونجاو بۆ شێوازی حوکمرانی کە پێویستە لەسەر چەند پرنسیپێك بنیاد بنرێت[3]:

١- چوارچێوەدانان بۆ دەسەلاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت

٢- دانانی دەسەلاتێکی یاسادانان کە بتوانیت بە کاری چاودێری و سەرپەرشتی سەرۆکایەتی وحکومەت هەستێت.

---

[1] دەستوری رومانیا سالی ٢٠٠٣

[2]) Richard Stacey and Sujit Choudhry,"SEMI-PRESIDENTIAL GOVERNMENT IN THE POST-AUTHORITARIAN CONTEXT",Working Papers Center for Constitutional Transitions at NYU Law, June 27, 2014, p 18. http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2014/06/SEMI-PRESIDENTIAL-GOVERNMENT1.pdf

[3] اسوجيت شودري، ريتشارد ستاييس، واخرون ، النظام شبه الرئاسي كوسيلة لتقاسم السلطة:الإصلاح الدستوري بعد الربيع العربي"، منشورات مركز العمليات الانتقالية الدستورية في كلية الحقوق، جامعة نيويورك المؤسسة الدولية للديمقراطية والانتخابات، ٢٠١٤، ص٩-١٠. http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2017/03/Semi-presidentialism-Arabic-with-cover.pdf

٣- گرنگی دابەشکردنی دەسەلات نێوان سەرۆکی دەوڵەت وسەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران بەشێوەیەکیلۆجیکی و کارا.

٤- بوونی سەرکردایەتیێکی تایبەت بە کاتی قەیرانەکان، یان کاتێك دەسەڵاتی یاسادانان نەتوانیت بە ئەرکەکانی هەستیت. بۆیە سیستەمی نیمچە سەرۆکایەتی ڕێگر دەبیت لە سەر هەڵدانی فەوزای پەرلەمانی، بە بوونی سەرۆکی دەوڵەت کە سەرکردایەتی ووڵات دەکات لەکاتی قەیرانەکان، و لە کاتی پەکەوتنی دەسەلاتی یاسادانان و حکومەت.

بۆیە گرنگترین خاڵ کە دەتوانین دەستنیشان بکەین سەبارەت بە گۆڕانکاریەکان لە سیستەمی پەرلەمانی لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی بریتیە لە بوونی قەیران و نەبوونی دڵنیایی لە سەقامگیری سیاسی کە لەوانەیە خودی سیستەمی پەرلەمانی ببێت یەکێك لە فاکتەرەکانی ناسەقامگیری بەهۆی سروشتی ئەم سیستەمە، بۆیە لە زۆربەی حاڵەتەکان لەقۆناغی بنیادنانی دیموکراسیەت لە وولاتانی ئەوروپای ڕۆژهەلات و باکوری ئەفریقیا هەوڵدراوە دورکەونەوە لە سیستەمی سەرۆکایەتی و پەیرەو کردنی سیستەمی پەرلەمانی دوای دەستکاریکردنی دەسەڵاتی جێبەجێکردن و پەیوەندی بە دەسەڵاتی یاسادانان کە زۆر جار نیزیك دەبێتەوە لە سیستەمی نیمچە سەرۆکایەتی یان وەکو زۆر جار ناو دەنێن سیستەمی پەرلەمانی عەقلانی بۆ ئەوەی دەسەلاتی جێبەجێکردن بە تایبەت سەرۆکیدەوڵەت بتوانیت جۆریك لە هاوسەنگی بپارێزیت وروبەرووی قەیرانەکان ببێتەوە.

دەرئەنجامەکان:

١- سیستەمی پەرلەمانی بە دوو کۆڵەگە یان تایبەتمەندی سەرەکی لە سیستەمەکانی تردا جیادەکرێتەوە ئەوانیش أ- دوانەی دەسەڵاتی جێبەجێکردن بە بوونی سەرۆکی ووڵاتی نابەرپرسیار و ئەنجومەنی وەزیرانی بەرپرسیار .

٢- بوونی هاوسەنگی و ئامرازی چاودێری ئاڵوگۆر بە دەست هەریەك لە دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن لە بەرامبەر یەکتر ، پەرلەمان مافی لێسەندنەوەی متمانەی لە حکومەت هەیە ، لە بەرامبەردا حکومەت مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە ، بەڵام ئەم ئامرازە لە سیستەمەکانی تر بە تایبەتی لە سیستەمی سەرۆکایەتی بوونی نیە

٣- لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا ، سەرۆکی ووڵات پێگەیەکی بەرزی هەیە و دەکەوێتە سەرووی سەرجەم پۆستە سیاسیەکان لە دەوڵەتدا،هەروەها ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە ئاراستەکردنی کاروباری حوکمڕانیدا . لە بوارەکانی یاسادانان و جێ بەجێکردن و دادوەریدا ڕۆڵێکی فراوانی هەیە.

٤- بابەتی دەسەڵاتەکان یەکێکە لە گرنگترین بابەتەکانی پەیوەست بە دیاری کردنی سیستەمی حوکمڕانی، لەلایەکی تریش خودی سیستەمی دیموکراسی کە لەسەر بنەمای دابەشکردنی دەسەڵات دامەزراوە و گەلێک گرنگی دەدات بەدابەشکردنی دەسەڵات بەگشتی و دەسەڵاتەکانی سەرۆکی ووڵات بەتایبەتی. پەرسەندنی سیستەمی پەرلەمانی، لە بنەرەتدا، لەجیاوازی و چۆنیەتی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لەنێوان سەرۆکی ووڵات و ئەنجوومەنی وەزیران و سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیرانەوە هاتووە پتر لەوەی لەدابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان دەسەڵاتی یاسادانان و دەسەڵاتی جێبەجێ کردنەوە هاتبێت، چونکە دابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان ئەو دووەی دواییاندا بەنزیکەیی لەسەرجەم سیستەمە پەرلەمانیەکاندا وەک یەکە.

٥- گۆڕانی ڕۆڵی سەرۆکی ووڵات لەسیستەمی پەرلەمانی دا لەژێر کاریگەری بارودۆخی ناوخۆی ووڵاتدا بەگرنگترین پەرەسندنی سیستەمی پەرلەمانی دەژمێردرێت.

٦- کاتێک باس لەسیستەمی پەرلەمانی دەکەین دەبێت ئەوە لەبەرچاو بگرین کە دوو جۆری سەرەکی هەیە (کلاسیکی و پێشکەوتوو) کە ئەوەی دواییان لەبەرەنجامی پێداوویستی جێبەجێ کردنی سیستەمی پەرلەمانی لە وولاتانی تری جیهاندا، جگە لەبەریتانیا، هاتوتەدی، بەشێوەیەک کە کۆمەڵگاکانی بەقۆناغی بونیادی دیموکراسیدا تێپەڕن دەبێت هەڵوێستەیەک لەبەردەم هەڵبژاردنی شێوازی گونجاوی سیستەمی پەرلەمانیدا بکەن، نەک هەروا و بێ ووردبوونەوە و لەبەرچاو گرتنی بارودۆخی سیاسیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری وولات پەیرەو لەسیستەمی پەرلەمانی کلاسیکی یان پێشکەوتوو بکەن.

٧- لەسیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا، سەرۆک پیادەی دەسەڵاتێکی فراوان لەبوارەکانی یاسادانان و جێبەجێ کردندا دەکات، هەندێکی راستەخۆ لەلایەن خۆیەوە و هەندێکیشی لەگەڵ وەزارەتدا. بۆیە پێگەی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا جیاوازە لەپێگەی سەرۆکی وولات لە سیستەمی پەرلەمانی کلاسیکیدا. هەروەها لە سیستەمی پەرلەمانی پێشکەوتوودا پێگەیەکی بەرز و گرنگە و دەکەوێتە سەرووی سەرجەم پۆستە سیاسەکانی تری دەوڵەتەوە، رۆڵێکی بەرچاو دەبینێت لە ئاراستە کردنی کاروباری دەوڵەت و حوکمڕانیدا. ئەمەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە سەرۆکی وولات بەهەڵبژاردن و دەنگی خەڵک و بەرەچاوکردنی پێگەی کەسی خۆی هەڵبژێردراوە، بۆیە پێگەکەی لەئاست پێگەی پەرلەماندایە لەوبارەیەوە و دەکەوێتە سەرووی پێگەی سەرۆک وەزیرانیش.

٨- لە قۆناغی گوزەری دیموکراسی زۆربەی ئەو وڵاتانەی کە سیستەمی پەرلەمانیان پەیرەو کردووە دەسەڵاتی جێبەجێکردن دابەش کراوە نێوان سەرۆك و حکومەت ومەبەستیش لەم دابەشکردنە لەبەر هەستیاری قۆناغی گوزەر و بنیادنانی دیموکراسیەت کە پێویستی بە دەسەڵاتێکی کارایە بۆ روبەرووبونەوەی قەیرانەکان.

٩- سیستەمی پەرلەمانی تەواو ناگونجێت لگەڵ قۆناغی گوزەری دیموکراسی لەبەر ئەوەی لە زۆربەی حاڵەتەکان یەکێك لە سیما هاوبەشەکان ئەم وولاتانە بریتیە لە بەردەام بوونی قەیرانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی کە پێویستی بەدەسەڵاتێکی کارایە بۆ روبەروبوونەوەیان.

١٠- یەکێك لە فاکتەرە هەرە گرنگەکانی قۆناغی گوزەری دیموکراسی بریتیە لە بێ ئەزموونی پارتە سیاسیەکان لە کاری پەرلەمانی و وفرەیی سیاسی بۆیە زۆر جار پەیوەندی نیوان فراکسیۆنەکانی پەرلەمان دەبێتە هۆی پەکخستنی کاری پەرلەمانی، وتەنانەت پەیوەندی نیوان پارتە سیاسیەکان دەگاتە حاڵەتی روبەروبونەوە و ململانێ نەك کێبڕکێ لەسەر دەنگی جەماوەر، بۆیە سیستەمی پەرلمانی تەواو دەبێتە هۆی ململانێی زیاتر و هەرسهێنانی قۆناغی گوزەربەرەو دیموکراسیەت، و ئەم فاکتەرە وای کردووە باشترین سیستەم بریتییێت لە سیستەمی پەرلمانی پێشکەوتوو تا نیمچە سەرۆکایەتی بۆ رێگەگرتن لە پەکەوتنی سیستەمی سیاسی کە ئەگەری زۆرە سەرهەڵبدات لە سیستەمی پەرلمانی تەواو.

سەرچاوەکان :

١) اندريه هوريو ، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية ، ترجمة علي مقلد و شفيق حداد و عبدالمحسن سعد ،الجزء الاول ، ط٢ ، الاهلية للنشر والتوزيع ، بيروت ، ١٩٧٧ .

٢) د . يحيى الجمل ، الانظمة السياسية المعاصرة ، دار النهضة العربية ، القاهرة، ١٩٧٦ .

٣) د. اسماعيل الغزال ، الدساتير والمؤسسات السياسية ، مؤسسة عزالدين للطباعة والنشر ، بيروت ، لبنان ، ١٩٩٦

٤) د. السيد صبري ، حكومة الوزارة ، المطبعة العالمية ، القاهرة ، ١٩٥٣.

٥) د. رافع خضر صالح شبر، فصل السلطتين التنفيذية و التشريعية فى النظام البرلماني ، دار الكتب القانونية - دار شتات للنشر و البرمجيات ، مصر - الامارات /٢٠١٣.

٦) د. زهير شكر ، الوسيط في القانون الدستوري ،الجزء الاول ، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع ، ط ٣ ، بيروت ، ١٩٩٤.

٧) د. عبدالحميد متولي – د. سعد عصفور – د. محسن خليل ، القانون الدستوري والنظم السياسية ، منشأة المعارف بالاسكندرية ، بلا سنة الطبع.

٨) د. عبدالغني بسيوني عبدالله ، سلطة و مسؤولية رئيس الدولة في النظام البرلماني ، ط١ ، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر والتوزيع ، بيروت ، لبنان ، ١٩٩٥ .

٩) د. محمد المجذوب ، القانون الدستوري والنظام السياسي في لبنان ، منشورات الحلبي الحقوقية ، ط ٤ ، بيروت ، لبنان ، ٢٠٠٢ .

١٠)د. محمد قدرى حسن ، رئيس مجلس الوزراء فى النظم البرلمانية المعاصرة ، دار الفكر العربي، القاهرة ، ١٩٨٧

١١)د. مريد احمد عبدالرحمن حسن ، التوازن بين السلطتين التشريعية والتنفيذية ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، ٢٠٠٦.

١٢)د.ابراهيم عبدالعزيز شيحا ، وضع السلطة التنفيذية ، (رئيس الدولة - الوزارة) في الانظمة السياسية المعاصرة ، منشأة المعارف بالاسكندرية ، ٢٠٠٦.

١٣)د.إسماعيل الغزال، القانون الدستوري، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر،بيروت،١٩٨٢.

١٤)د.السيد صبري ، مبادىء القانون الدستوري ، القاهرة ، ١٩٤٦ .

١٥)د.ثروت بدوي ، النظم السياسية ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، ١٩٩٩.

١٦)د.سعيد السيد علي ، المبادىء الاساسية للنظم السياسية وانظمة الحكم المعاصرة ، ط١ ، ٢٠٠٥ .

١٧)د.عبدالحميد متولي ، القانون الدستوري والانظمة السياسية ، منشأة المعارف بالاسكندرية ، ١٩٩٣.

١٨)د.عصام سليمان ، الانظمة البرلمانية ، منشورات الحلبي الحقوقية ، ط١، بيروت ، لبنان ، ٢٠١٠.

١٩)د.علي يوسف الشكري، مبادئ القانون الدستوري والنظم السياسية، إيتراك للطباعة والنشر، القاهرة، ٢٠٠٤

٢٠)د.لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة ورئيس الوزراء في النظام البرلماني،دار سردم للطباعة والنشر،السليمانية،٢٠٠٩.

٢١)د.محمد المجذوب، القانون الدستوري والنظام السياسي في لبنان، الدار الجامعية للطباعة والنشر، بيروت، ٢٠٠٠.

٢٢)د.محمد رفعت عبدالوهاب ، الانظمة السياسية ، منشورات الحلبي الحقوقية ، بيروت ، لبنان ، ٢٠٠٥ .

٢٣)ديفيد هيلد، نماذج الديمقراطية, جزء ٢, ترجمة فاضل جتكر، معهد الدراسات الاستراتيجية، ط١، بغداد-بيروت، ٢٠٠٧.

٢٤)مها بهجت يونس الصالحي ، حل المجالس النيابية في العراق ، رسالة ماجستير كلية القانون ، جامعة بغداد ، العراق ، ١٩٩٥ .

سەرچاوەکانی ئەنترنێت:

1) Richard Stacey and Sujit Choudhry,"SEMI-PRESIDENTIAL GOVERNMENT IN THE POST-AUTHORITARIAN CONTEXT",Working Papers Center for

Constitutional Transitions at NYU Law, June 27, 2014, p 18.
http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2014/06/SEMI-PRESIDENTIAL-GOVERNMENT1.pdf

٢) اسوجيت شودري، ريتشارد ستاييس، واخرون ، النظام شبه الرئاسي كوسيلة لتقاسم السلطة:إلاصالح الدستوري بعد الربيع العربي"، منشورات مركز العمليات الانتقالية الدستورية في كلية الحقوق، جامعة نيويورك المؤسسة الدولية للديمقراطية والانتخابات، ٢٠١٤،. http://constitutionaltransitions.org/wp-content/uploads/2017/03/Semi-presidentialism-Arabic-with-cover.pdf

٣) د.المومني ندير ، المواكبة الدستورية للانتقال للديمقراطية، حالتا اسبانيا وأوروبا الشرقية، مجلة الديمقراطية، العدد: ٢٠، ٢٠١٢/٠٥/١٢، مركز الاهرام للدراسات،
http://democracy.ahram.org.eg/UI/Front/InnerPrint.aspx?NewsID=313

٤) د.حسين توفيق ابراهيم، الانتقال الديمقراطى : اطار نظري ، مركز الجزيرة للدراسات، ٢٠١٣،
http://studies.aljazeera.net/ar/files/arabworlddemocracy/2013/01/201312495334831438.html

دەستورەكان:

١) دەستوری بولغاريا ١٩٩١
٢) دەستوری پۆلەندا ساڵی ١٩٩٧ لەگەڵ هەموارەكانی تا ٢٠٠٩
٣) دەستوری رومانيا ساڵی ٢٠٠٣